

РЕФЕРАТ: ЙОГО СУТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З ПЕРВИННИМ ТЕКСТОМ

Аналізуються фактори, що визначають максимальне відтворення в рефераті основного змісту первинного твору. Вказується на необхідність пошуку таких способів вираження змісту, які б забезпечували його читачеві простір думки, аналогічний першоджерелу.

The factors, which determine maximum reproduction of main content in abstracts, are being analyzed. Necessity of searching such means for expression of content, which may possibly ensure analogous to original text mind space to the reader, is shown.

Дослідження реферату не є новою темою в науці. Воно має й завжди мало міждисциплінарний характер. Коло предметних галузей, в яких під тим чи іншим кутом зору досліджуються тексти рефератів, дуже широке: лінгвістика, інформатика, видавнича справа та редагування тощо. Проте незалежно від того, в яких парадигмах знання реферативний текст би не функціонував, його завжди вважають особливим типом тексту, специфікою якого є загальна властивість вторинності. Вторинними в нашому дослідженні називаються тексти, що виникають як результат аналітико-синтетичної переробки відповідних первинних. Оскільки такі тексти походять від первинних, виникають „над” первинними, то й повинні певним чином залежати від них, взаємодіяти з ними. Характер цієї взаємодії може бути зумовлений різними факторами, зокрема, розумінням суті реферування, ступенем втручання в текст оригіналу під час створення реферативного твору тощо.

Стосовно розуміння суті реферування в науці існують два підходи: а) реферат як стислий виклад основного змісту первинного документа повинен бути джерелом інформації про наукові факти; б) у рефераті має вказуватися лише, що і як саме розглянуто в первинному творі. Прихильники першої точки зору ^{1, 2} вважають, що в рефераті слід подавати необхідну фактографічну інформацію з належними систематизацією та узагальненням, відображати основні положення й висновки первинного твору настільки глибоко, як це

дозволяє розмір реферату, щоб, принаймні, в більшості випадків унепотрібнити звернення користувача до першотексту³.

Послідовники другого підходу^{4, 5} розглядають реферативний твір лише як сигнал для читача про наявність публікації на певну тему з коротким переліком основних її положень, що має звільнити читача від перегляду джерел, зацікавленість в яких є лише уявною.

Оскільки в рефераті не повинно бути, на їхню думку, детальної фактографічної інформації, практичних і теоретичних результатів та висновків, то читачеві, щоб їх отримати, у будь-якому разі потрібно звертатися до оригіналу⁴.

Як справедливо зазначає А. Н. Кулик, суттєвим недоліком кожного з цих підходів є ігнорування суб'єктивного фактора – індивідуальної потреби в інформації конкретного читача, адже один і той самий реферат якимось читачам може правити самостійним об'єктом наукового аналізу й тому повністю замінити оригінал, а для інших слугуватиме лише його пошуковим описом. Тобто інформативність/індикативність не є іманентною ознакою реферату, а „виникає як відношення між індивідуальністю користувача і рефератом”⁶, яке залежить передусім від цілей, які переслідує читач, звертаючись до реферативних творів (скористатися самою інформацією чи отримати дані про її джерело). Значною мірою воно залежить також і від кваліфікаційного статусу читача, адже читач із низьким рівнем фонових знань потребуватиме більше інформації, ніж її можна викласти в індикативному рефераті.

Використання фактографічного чи індикативного реферату може диктуватися:

а) жанром первинного документа. Зокрема, зміст постановчих документів, основною функцією яких є звернути увагу на ту чи іншу актуальну проблему й охарактеризувати її стан, завдання, вимоги і пропозиції, викладається в основному індикативно. Аналогічного викладу потребують першоджерела, що висвітлюють конкретний досвід роботи, та методичні документи як керівництво для здійснення процесів практичної діяльності й наукових досліджень. Позаяк основний зміст теоретичних первинних творів, що містять цінну наукову інформацію, повинен бути відтворений із максимальною глибиною;

б) специфікою тієї науки, до сфери якої належить реферована робота. Зокрема, у природничих та технічних науках інформація з

інформативного реферату буває не менш якісною, ніж та, що може бути отримана після вивчення матеріалу первинного твору;

в) тим, де опубліковане першоджерело – у легкодоступному виданні чи в малотиражних джерелах або наукових працях, написаних на тих іноземних мовах, якими не володіє читач, і тим, чи опублікована вона взагалі. Наприклад, у науково-дослідних інститутах, проектно-конструкторських організаціях створюється велика кількість надзвичайно цінної оперативної інформації, яка поетапно висвітлює результати проведення експериментів, розробок оригінальних конструкцій приладів тощо, проте не виходить за межі цих установ. Зазвичай лише кінцеві результати знаходять відображення в публікаціях, що з'являються після завершення дослідження. Тому читачеві, що працює над аналогічними чи подібними проблемами і прагне отримати вичерпні дані про ситуацію у сфері його діяльності, було б корисно отримати інформативний реферат, який би відтворював суть поетапних звітів про науково-дослідну роботу і подавав фактуальну інформацію. Зацікавленим в інформативному рефераті є також і читач, що прагне ознайомитися з основним предметним змістом депонованих рукописів. Оскільки копії їх оригіналу поширюються тільки серед вузького кола фахівців за їх індивідуальними замовленнями, реферат є основною формою оповіщення наукового соціуму про зафіксовані в такому оригіналі знання.

Неоднакове розуміння суті реферування зумовлює використання різних його стратегій, різних ступенів стиснення інформації. Але незалежно від цього має здійснюватися пошук таких способів її вираження, які б забезпечували адекватне відтворення основного змісту первинного твору. Якщо класифікувати вторинні твори з точки зору близькості їх тексту з текстом першоджерела на: а) найбільш близькі; б) менш близькі і в) максимально віддалені, то ті, що характеризуються найбільшою тотожністю з первинним твором, створюються тільки шляхом конденсації (компресії) первинного тексту з метою представлення його в компактнішому вигляді. При цьому текст не зазнає суттєвих трансформацій. Способи оптимального стиснення тексту ґрунтуються передусім на усуненні малоінформативних сегментів і надлишковості в плані вираження, причому не повної, адже повна її ліквідація „робить повідомлення нестійким й утруднює його сприймання”⁷. У текст такого реферату можуть включатися без будь-яких модифікацій цілі шматочки

першоджерела, якщо вони відображають корисну інформацію і за своєю стилістикою відповідають вимогам реферативного викладу, (що не розцінюється як „привласнення й незаконне використання чужого творчого доробку”⁸, або можуть вноситися незначні зміни, зумовлені вимогами жанру. Це відбувається здебільшого тоді, коли референт не вважає себе добре обізнаним у даній галузі знань і ще не має достатнього досвіду роботи в інформаційній сфері і внаслідок цього намагається не відходити від букви оригіналу, сліпо слідуючи за його автором як більш компетентним фахівцем. Іншою причиною може бути те, що референтом виступає сам автор, який сповідує поверхневий або недбалий підхід до реферування, ставиться до реферату, як до чогось другорядного, оскільки той належить до периферії наукової комунікації і „запускається” в неї як обов’язковий структурний елемент першоджерела й аналог його змісту. На етапі підготовки першоджерела такий референт ще не дуже добре усвідомлює роль реферату в системі наукового спілкування. Реферат йому потрібен винятково для того, щоб редакція прийняла рукопис первинного твору до опублікування. Щоб не витратити зайвий час і зусилля на підготовку повноцінного реферату, в таких випадках на основі екстрагованих із першоджерела фраз формується таке собі віддалене ізоморфне текстове утворення, що не має функціональної орієнтованості і не дає відповіді на питання про основний зміст вихідного твору.

У реферативних текстах другого і третього типів „редукція є лише одним зі складників комунікативної дії”⁹. Вона завжди супроводжується категоризацією й переосмисленням інформації, представленої в первинному тексті, її вторинною репрезентацією – проте вже не в готовій текстовій формі, а більш узагальнено. Вторинна репрезентація передбачає вилучення значної частини відомостей з тексту первинного документа і перебудову його змістової і синтаксичної структури, яку „здійснюють, замінюючи одні фрагменти тексту іншими, поєднуючи кілька речень в одне, узагальнюючи відомості”¹⁰. Унаслідок цього реферати отримують меншу кількість елементів, спільних із першоджерелом, а чужий текст править для референта лише вихідним пунктом творчості. Причому в рефератах другої групи незначна частина компонентів первинного тексту залишається незмінною або дуже близькою до оригіналу. Основний зміст первинного документа в рефератах третьої групи розкривається на основі узагальненого уявлення про

нього. Виклад тут усе більше віддаляється від першоджерела. Оригінальний текст може по-новому перекомпоновуватись і по-іншому структуруватись. Особливо це стається тоді, коли референтом є автор первинного твору. Як справедливо зазначає Т. В. Радзівська, добре знаючи власний текст, автор спробує підкреслити в його рефераті інформативно найцінніші моменти першоджерела і при цьому, природно, не побоюватиметься відходити від нього й не намагатиметься скласти реферат суто на основі відібраних готових фрагментів. Він є вільнішим у поводженні з текстом оригіналу, може більше використовувати адекватні заміни й перестановки, об'єднувати споріднені проблеми й питання, висвітлені в різних місцях первинного твору, й тому його діяльність буде ширшою, ніж у не-автора.

Використання того чи іншого способу відтворення тексту первинного твору значною мірою залежить від тієї галузі науки, до якої він відноситься. Зокрема, у рефератах із царини права зазвичай міститься значно більше екстрактів першоджерел, ніж у будь-якій іншій галузі знання, що ймовірно можна пояснити „специфікою права як галузі знання, яка висуває особливі вимоги до точності передачі змісту текстів”¹¹. Оскільки кожне слово тут наділене особливою значущістю, референт, щоб не спричинити різотлумачень, доволі часто не ризикує замінювати терміни чи навіть мінімальні фрагменти оригіналу.

Одним із факторів, що визначають спосіб представлення в рефераті основного змісту, є типи викладу, використані в первинному творі. Зокрема, реферати, складені на основі описових текстів, не будуть суттєво відрізнятися від тих, що створені в результаті аналітико-синтетичної переробки оповідних, за ступенем використання екстрактів із першоджерела, який тут може бути досить високим. Але вони різнитимуться за вмістом відображених смислових аспектів. Зокрема, перший тип рефератів повинен відтворювати: предмет опису, його призначення, сферу застосування, конструкцію, технічні та експлуатаційні характеристики, ефективність використання, економічні дані та результати реалізації. При складанні рефератів оповідних текстів виділяються такі аспекти змісту, як предмет (подія, явище), його суть, час і місце дії, умови, в яких вони відбувалися, результат і висновки. Реферати, створені на основі текстів-міркувань, потребують суттєвої переробки

першоджерела з метою перетворення доведень та аргументацій у форму констативних повідомлень.

Вибір способу відтворення змісту зумовлений також і жанром першоджерела (стаття, монографія, підручник, автореферат дисертації, опис винаходу тощо), адже найбільша кількість екстрактів першоджерела зустрічається в рефератах статей та описів винаходів. Найменша – у рефератах збірників, науково-популярних видань, навчальних посібників. Має значення також характер реферованої праці, зокрема, оглядова вона чи теоретична, моно- чи багатотемна. Якщо першоджерело є політемним, оскільки висвітлює проблеми суміжних галузей знань, до його реферату можуть переноситися фрагменти тільки тих його розділів, що стосуються тематичної рубрики РЖ, де опубліковано реферат. Решта розділів, тематика яких має лише побіжний інтерес для фахівців даної галузі, мають бути викладені описово й значно коротше, ніж у попередньому випадку.

Проте дослідження доводять, що навіть у межах однієї тематичної галузі й одного жанру розходження в характері відображення тексту першоджерела є доволі значними¹¹, оскільки залежать водночас від розуміння та застосування референтом стратегії реферування, традицій інформаційного видання, від інформативності й загального обсягу оригіналу, його доступності, мови та від прагнення референта передати не тільки зміст, а й стилістичні особливості первинного твору.

Вирішуючи питання про необхідність добору фрагмента первинного тексту для наступного формування основи змісту реферату, референт, який водночас є й автором першоджерела, орієнтується на смислові якості реферованого тексту. Для референта не автора орієнтиром слугують передусім авторські вказівки на важливість того чи іншого фрагмента тексту, а вже потім його смислові властивості. Такою вказівкою виступає здебільшого змістово-логічна композиція первинного твору, яка передбачає виділення в тексті основних композиційних частин і використання „семантичних опор” для розподілу змісту першоджерела. Референт сучасних монографій та наукових статей добре знає, що інформацію про предмет, мету і методи дослідження він обов’язково знайде у вступі. Причому ця інформація нерідко оформлюється тут у вигляді окремих підрозділів. У висновках зазвичай підсумовується висловлене та вказуються шляхи реалізації отриманих висновків;

накреслюються нові завдання і проблеми. Основна частина є безпосереднім і різнобічним розвитком головної теми, наміченої у вступі. У ній описується проведене дослідження, повідомляються основні дані та суть першоджерела, для чого використовуються метаінформативні елементи, що забезпечують структурно-сміслову організацію тексту, оформлення та впорядкування матеріалу, наприклад, *розглянемо, слід зазначити, важливо підкреслити, головним є, особливо підкреслимо, отже, таким чином*. Слова – організатори висловлювання можуть поставати у вигляді:

- канонічних, із дієсловом у першій особі множини (*розглянемо*);
- установчих, із модальним чи оцінним словом (*необхідно/неважко помітити*);
- у формі дієприслівника або дієприслівникового звороту (*акцентуючи увагу на*);
- у безособовій формі (*здається, що*)¹².

Ментальні перформативні висловлювання, які традиційно поділяють на констативи, акцентативи, ілюстративи тощо, найбільш характерні для наукового викладу, оскільки він організується як логічна послідовність мовленнєвих дій для відтворення інтелектуальних операцій над думками про об'єкт дослідження – висунення гіпотези, наведення фактів і доказів, обґрунтування висновків і підбиття підсумків. Інші стилі відзначаються значно меншим кількісним та якісним „внесками” метатексту в текст¹³.

Проте, як зазначають О. І. Большакова і Н. В. Басва¹⁴, не всі інтелектуальні кроки й операції знаходять експліцитне вираження й розмежування в тексті первинного документа, оскільки значна їх частина може бути легко встановлена читачем із контексту. Проте через недостатню кількість слів-організаторів іноді зробити це не вдається, що може спричинити невизначеність тексту й ускладнити його розуміння.

Як вказівки значущості можуть братися до уваги також і засоби структуризації вихідного тексту (його рубрикація, розбивання на розділи й підрозділи, абзацне членування) в їхньому взаємозв'язку з таким дискурсивним засобом, як позиція (місце розташування) фрагмента в структурі тексту. Зокрема, найбільш інформативними є текстові фрагменти, що відносяться до таких комунікативних блоків, як заголовки і підзаголовки, введення проблеми, введення гіпотези, визначення поняття, висновок, тобто в тих фрагментах, де, за

словами М. П. Котюрової, „зміст оформлюється як концептуально нове знання, що вписується (йому надається статус) в загальний науковий фонд знання”¹⁵. Підвищеною інформативністю автор зазвичай наділяє також перший та останній абзаци розділів та підрозділів, абзацну автосемантичну фразу, яка в більшості випадків узагальнює зміст усього абзацу.

Отже, основною метою реферату має бути виклад змісту первинного документа з таким ступенем повноти, який дозволить охопити всі його основні аспекти з викладенням необхідної фактографічної інформації, висновків і рекомендацій і дасть читачеві можливість визначити для себе необхідність безпосереднього ознайомлення з текстом першоджерела. У переважній більшості випадків реферат має бути інформативним і створюватися аналітичним методом, що передбачає найповнішу концентрацію найбільш суттєвого зі змісту первинного твору, оскільки загальні роздуми про зміст первинного твору вимагають не менше місця, ніж короткий виклад суті розглядуваних у ньому проблем¹⁶. Власне реферативним методом, що застосовується для складання індикативних рефератів, потрібно послуговуватися лише в тих випадках, коли неможливо використати аналітичний метод, наприклад, при реферуванні інструкцій, творів методичного характеру тощо.

Двоїстість цільового призначення реферату зумовлює пошук таких способів вираження основного змісту, які б забезпечували його читачеві простір думки, аналогічний першоджерелу. Текстуальне використання оригіналу в одному рефераті є незначним, в іншому – референт запозичує його мінімальні релевантні фрагменти, із сукупності яких формує реферативний текст, що не заважає йому вважати такий текст „своїм”. Воно зумовлене передусім самим первинним текстом й особистісними якостями конкретного референта. Водночас ступінь близькості тексту реферату з первинним твором значною мірою детермінується низкою екстралінгвістичних факторів, знання й урахування яких допоможе редакторові під час роботи над удосконаленням структури, мови та стилю даного виду документів.

¹Соколов А. С. Информационные потребности и информационный подход к потребностям // Теория и практика формирования и использования информационных ресурсов. – М., 1989. – С. 80–87; ²Новиков Ю. А.

Психологические вопросы оптимизации структуры информационных материалов // Некоторые вопросы психологии в определении путей совершенствования системы информационных изданий. – М., 1973. – Вып. 1. – С. 52–63; ³Автоматизация индексирования и реферирования документов // Итоги науки и техники. Сер. Информатика. Т. 7 / Под ред. В. И. Горьковой. – М., 1983; ⁴Берлин А. С. Автоматизированные системы переработки текстовой информации. – М., 1991; ⁵Казаневская В. В. Количественный и семантический аспекты понятия „информация”. – НТИ. – Сер. 2. – 1979. – № 9; ⁶Кулик А. Н. Реферат научного документа в единой информационной сети. – НТИ. Сер.1. - № 1. – 1971. – С. 28–32; ⁷Лапшина В. Л. Лингвистические основы реферирования английского научного текста и проблемы модального дескриптора: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1973; ⁸Левчук О. М. Тональність викладу й комунікаційна позиція автора в текстах з високим рівнем публіцистичності // Технологія і техніка друкарства. – 2006. – № 4. – С. 122–130; ⁹Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації. – К., 1993; ¹⁰Кушнарова Н. М., Удалова В. К. Наукова обробка документів: Підручник. – К., 2003. – С. 267; ¹¹ Шершова А. В. Лингвистические особенности рефератов в области общественных наук // Реферирование в общественных науках: Теория и методика. – М., 1982. – С. 115–127; ¹²Рябцева Н. К. Ментальные перфомотивы в научном дискурсе // Вопросы языкознания. – 1992. – № 4. – С. 12–28; ¹³Вежбицка А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. – М., 1978. – С. 402–421; ¹⁴Большакова Е. И., Баева Н. В. Автоматический анализ дискурсивной структуры научного текста. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова. – bolsh@cs.msu.su; ¹⁵Котюрова М. П. Информативная плотность в сфере категорий научного текста. //Изменяющийся языковой мир. Материалы науч. конф. – Пермь, 2001. – Интернет ресурс: <http://language.psu.ru>.

Н.Ф. Пашковська, ст. викл.

СИНОНІМІЧНИЙ РЯД ЯК МОВНА МІКРОСИСТЕМА

Статтю присвячено вивченню однієї з найважливіших проблем лексикології – лексичній синонімії. Синонімічний ряд розглядається як особлива мовна мікросистема. Виділено основні характеристики, принципи будови, види синонімічних рядів. Теоретичні положення ґрунтуються на аналізі тестового матеріалу з творів Є. Гуцала.

The article is devoted the study of one of major problems of lexicology – to lexical synonymy. A synonymous row is examined as special linguistic microsystem. Basi descriptions, principles of structure